

طراحی و تولید منابع یادگیری

هدیه سپاسی

کارشناس آموزش

اشاره

از جمله اصول ناظر بر برنامه‌های درسی و تربیتی برآمده از برنامه درسی ملی اعتبار نقش یادگیرنده است که به نقشی فعال، داوطلبانه و آگاهانه برای دانش آموز اشاره دارد؛ به شکلی که زمینه تقویت و توسعه روحیه پرسشگری، پژوهشگری، خلاقیت و کارآفرینی را در او فراهم کند. با این نگاه، از جمله ضروریات در فرایند یاددهی - یادگیری توجه به تفکر و به ویژه تفکر نقاد و خلاق دانش آموزان است. در کلاس درس چه موقعیت‌هایی وجود دارند که می‌توانند تفکر انتقادی را در دانش آموزان پرورش دهند و تقویت کنند؟

کلیدواژه‌ها: فناوری آموزشی، طراحی آموزشی، مهارت‌های زندگی، برنامه‌ریزی

هنر خلق موقعیت

برای پرورش تفکر انتقادی

آموزش مجازی و تفکر انتقادی

همه ما دورانی را به یاد داریم که در آن فعالان حوزه خانواده و نیز کسانی که به سلامت جامعه می‌اندیشیدند تلاش می‌کردند با بهره‌مندی از رویکردهای محروم‌سازی، کودکان و نوجوانان را تا حد امکان از فضای مجازی دور نگاه دارند. در عین حال، با ورود و گسترش زندگی ماشینی، برخی ارتباطات و تبلیغات زمینه‌به‌انحراف کشیدن سبک زندگی و گاه باور و ارزش‌ها را فراهم می‌کردند. این گستره از تهدیدات موجب شدند کارشناسان راه‌های دیگری از نگاهبانی از اندیشه و باورها و نیز توانمندی کودکان و نوجوانان را شناسایی کنند. از آن جمله می‌توان به تفکر انتقادی اشاره کرد.

هنگامی که آموزش مجازی به‌صورت رسمی وارد نظام مدرسه‌های کشور شد و بخشی عمده از فرایند یاددهی - یادگیری از طریق فضای مجازی امکان ارائه پیدا کرد، زمینه دسترسی ساده و سهل دانش‌آموزان به تمام آنچه تا روزگاری نه‌چندان دور در هراس بودیم، افزایش یافت. بر این اساس، تدبیر تقویت هوشمندانه دانش‌آموزان در فضای مجازی با تکیه بر مهارت‌هایی مانند تفکر انتقادی قوت گرفت. این در حالی است که از جمله متولیان مؤثر در آموزش و تقویت تفکر انتقادی، معلمان و کلاس‌های درس هستند که موقعیت‌ها و شرایط توانمندسازی دانش‌آموزان را در این زمینه دارند.

آی‌زور مشکلات مدرسه‌های امروز را این‌گونه یادآور می‌شود: در مدرسه‌های امروز فقط بر مهارت‌های خواندن، نوشتن و حساب کردن تأکید می‌شود، درحالی‌که این مهارت‌ها ذاتاً ارزش ندارند و در تعلیم و تربیت تهی از فضیلت هستند. ارزش مدرسه در تربیت انسان‌های فرهیخته است.

چیستی تفکر انتقادی:
وولفک (۲۰۰۴): ارزشیابی نتایج از راه واری منطقی و منظم مسائل، شواهد و راه‌حل‌ها.
سیف (۱۳۹۱): داوری درباره صحت، اعتبار، ارزش اطلاعات و استدلال‌های ارائه‌شده.

انتقاد از کلاس درس

آیا تاکنون اوضاع کلاس و رخدادهای آن را با دانش‌آموزان بررسی و ارزیابی کرده‌اید؟ دانش‌آموزان تا چه اندازه امکان نقادی کلاس را داشته‌اند؟ معمولاً با یادآوری انتقاد، نقاط منفی و نقصان‌های کلاس درس به ذهن متبادر می‌شوند، در حالی که انتقاد به‌طور موثق به معنای ارزشیابی یا قضاوت درباره درستی و نادرستی چیزی است و بر خلاف مفروضات عامه، هرگز به معنای منفی‌نگری یا عیب‌جویی نیست. تفکر انتقادی از نظر ماهیت الزامات نوعی ارزشیابی است. یعنی هر نوع ادعایی، منبعی یا باوری را به‌طور آشکار و مستمر به‌منظور قضاوت درباره درستی، اعتبار یا ارزش آن تجزیه و تحلیل می‌کند (بئر، ۱۹۸۵). در ارزشیابی ۳۶۰ درجه که از جمله رهنمودها و راهکارهای ارتقا و غنی‌سازی کیفیت است، تمامی عوامل و موارد مداخله‌گر در یک

نظام برای نقادی تربیت می‌شوند و امکان و موقعیت تحلیل و بررسی به آن‌ها داده می‌شود. این قاعده درخصوص کلاس درس نیز صادق است. در واقع آموزش و تقویت تفکر انتقادی می‌تواند در نهایت به نقد درست کلاس درس منجر شود. از سوی دیگر، همین فعالیت به توانمندی بیشتر دانش‌آموزان کمک می‌کند.

خرده‌مهارت‌های ضروری در تقویت تفکر انتقادی

با وجود اختلاف در رابطه با خرده‌مهارت‌های مرتبط با تفکر انتقادی، در برخی موارد تأکیدهای مشترکی وجود دارند که می‌توانند به تقویت این مهارت بینجامند. در ادامه، هر یک از خرده‌مهارت‌های مهم در تفکر انتقادی به کمک مثال‌هایی از کلاس درس آمده‌اند.

الف. تعریف و شفاف‌سازی مسئله

۱. در این خرده‌مهارت لازم است دانش‌آموز برای دریافت و شناسایی دیدگاه‌های اصلی یا مسئله در هر رخداد هدایت شود. تصور کنید برای آموزش یکی از مباحث درسی فیلمی در اختیار دانش‌آموزان قرار می‌دهید. در ارائه فیلم و برای شروع نیاز است با طرح پرسش‌هایی از او بخواهید موضوع و مسئله اصلی فیلم را تشخیص دهد. یا زمانی که دانش‌آموزان را به تماشای یک مباحثه دعوت می‌کنید، یا از آن‌ها می‌خواهید در این فعالیت شرکت کنند و بحث را دنبال کنند، لازم است برای شروع به آن‌ها نشان دهید چگونه می‌توانند موضوع اصلی را تشخیص دهند.

۲. توانایی مقایسه تشابهات و تفاوت‌های چنداندیشه‌ی، شی، فرد یا موقعیت در زمانی خاص یا در زمان‌های متفاوت از دیگر خرده‌مهارت‌های مهم در این تفکر است. ممکن است تکلیف درسی معلم شامل مقایسه یک منطقه آب و هوایی با دیگری، یا مقایسه یک سلسله تاریخی با دیگری باشد. در چنین تکالیف و فعالیت‌های یادگیری، پیدا کردن نقاط شباهت و تفاوت و نیز دلالت‌های آن به رشد تفکر انتقادی کمک می‌کند.

۳. توانایی تشخیص اطلاعات مربوط و نامربوط یا قابل بررسی و غیرقابل بررسی درباره مسئله مورد نظر از جمله مواردی است که به فرد کمک می‌کند از نتیجه‌گیری‌های ناسودمند و نامرتبط پرهیز کند. ممکن است شما هم تجربه دانش‌آموزانی را داشته باشید که مملو از اطلاعات هستند و به اصل موضوع و اطلاعاتی که به‌طور مستقیم با آن ارتباط دارند توجه نمی‌کنند و انرژی و تمرکز خود را صرف اطلاعاتی می‌کنند که به حل مسئله کمکی نمی‌کند. تلاش معلم در تجزیه صورت مسئله و جدا کردن داده‌ها و اطلاعات ضروری از خواسته‌های مجهول و پرسش، به نوعی راهنمای تقویت این خرده‌مهارت است.

۴. از دیگر خرده‌توانایی‌های مربوط به تفکر انتقادی، مهارت تنظیم سؤال‌هایی است که به فهم عمیق‌تر و روشن‌تر دیدگاه یا موقعیت منجر می‌شوند. اینکه دانش‌آموز بتواند سؤالات درست را شناسایی

معلمانی که خود به تفکر انتقادی مجهز هستند، با سهولت و قدرت بیشتری می‌توانند این مهارت را در دانش‌آموزان تقویت کنند

کلاسی قابل اجرا نیست. ۱۰. توانایی «تشخیص تشابهات و تفاوت‌های میان نظام‌های ارزشی و جهان‌بینی‌های متفاوت» با مطالعه فرهنگ و زندگی ملل گوناگون و کسب آگاهی بیشتر در این زمینه تقویت می‌شود.

ج. حل مسئله یا استخراج نتایج

۱۱. توانایی «تصمیم‌گیری و نیز تعمیم» نتیجه از دیگر توانایی‌ها در این دسته است. خرده‌مهارت‌های پیشین برای رسیدن به مهارت تصمیم‌گیری و تعمیم درست بسیار تأثیرگذارند. در اغلب مباحث و روش‌های مرتبط با علوم اجتماعی و نیز در حل مسئله‌های مرتبط با درس‌های علوم پایه، در صورت حساسیت و توجه معلم، امکان رشد این خرده‌مهارت مهیا می‌شود.

۱۲. توانایی «پیش‌بینی یک رخداد یا رخداد‌های گوناگون» هم از دیگر خرده‌توانایی‌های مربوط به تفکر انتقادی است. بسیاری از روش‌های تدریس مانند دریافت مفهوم، روش تدریس تفکر استقرایی، روش تدریس تفکر و روش تدریس فرایندی به تقویت مهارت پیش‌بینی کردن کمک می‌کنند.

جمع‌بندی

در زمینه آموزش تفکر انتقادی دورویکرد قابل مشاهده است: رویکرد اول بر آموزش تفکر انتقادی در یک دوره مستقل مبتنی است. در رویکرد دوم تفکر انتقادی در دل درس‌های گوناگون و به صورت مستمر مورد توجه قرار می‌گیرد. در این نگاه، معلمان فارغ از اینکه در چه رشته‌ای تدریس می‌کنند، نیازمند تقویت تفکر انتقادی در خود و نیز توجه به بهره‌مندی از تکنیک‌ها و روش‌های تدریسی هستند که به پرورش این مهارت در دانش‌آموزان منجر می‌شوند. راهکارهای ساده و بسیار مؤثری در این رویکرد قابل ارائه‌اند. از آن جمله می‌توان به توجه به دیدگاه‌های دیگران و همه‌دانش‌آموزان، توضیح و بازگویی توسط دانش‌آموزان، مشخص کردن تفاوت‌ها، هماهنگی و سازمان‌دهی بحث، کشف مشابَهت‌ها، آوردن و خواستن دلیل، آگاه‌بودن از دلالت‌ها، تنظیم معیار و استفاده از آن، تصحیح نظر خود، بررسی احتمال‌های دیگر و حفظ ارتباط مطالب با بحث اصلی اشاره کرد.

و در زمان مناسب طرح کند، در این خرده‌مهارت قرار دارد. برای مثال، روش تدریس کاوشگری از جمله روش‌های مؤثری است که در طراحی سؤال مناسب توسط دانش‌آموز مؤثر است. در مرحله دوم از این روش تدریس، دانش‌آموزان هدایت می‌شوند سؤالاتی بپرسند که معلم بتواند تنها با پاسخ‌های بلی و خیر به آن‌ها جواب دهد و موجب هدایت آن‌ها به فرضیه‌سازی شود.

ب. قضاوت درباره اطلاعات مربوط به مسئله

۵. توانایی مشاهده دقیق دانش‌آموز و نیز تفکیک و تمیز میان حقیقت، عقیده و قضاوت مستدل در این گروه از خرده‌مهارت‌ها قرار می‌گیرد. چنانچه اشاره شد، مهارت پایه در این زمینه، مشاهده است. این توانایی می‌تواند در قالب فعالیت‌های یادگیری متنوعی تقویت شود. در عین حال، در اختیار داشتن معیارهایی برای تشخیص حقیقت از یک عقیده و قضاوت‌های مستدل از نتیجه‌گیری‌های بی‌منطق می‌تواند زمینه‌ساز تقویت مهارتی در دانش‌آموزان شود که به مرور بتوانند معیارهای افتراقی نظرات و عقاید را نیز خود طراحی کنند. روش‌های تدریسی مانند بارش فکری، کاوشگری به شیوه محاکم قضایی و قضاوت عملکرد چنین ظرفیتی برای طراحی معیارهای تشخیصی دارند.

۶. روش‌های تدریسی مانند پیش‌سازمان‌دهنده «انطباق مفاهیم و تشخیص توافق و سازگاری مفاهیم و بافت اطلاعات با یکدیگر» را تقویت می‌کنند؛ برای مثال، اینکه دانش‌آموز بتواند تشخیص دهد آیا نکات مطرح‌شده در یک بحث به‌طور منطقی با هم و با دیدگاه اصلی مطرح‌شده توافق و سازگاری دارند یا خیر.

۷. در روش تدریس حل مسئله، دانش‌آموز هدایت می‌شود فرضیه‌سازی کند و مفروضاتی را که به وضوح مطرح نشده است پیدا و شناسایی کند. این به نوعی اشاره به خرده‌مهارت «تشخیص مفروضات بیان‌نشده» دارد که در تفکر انتقادی از اهمیت بالایی برخوردار است.

۸. از جمله دیگر توانایی‌های مهم در تفکر انتقادی، مهارت تشخیص عقاید کلیشه‌ای ثابت در افراد، گروه یا ایده‌هاست. از جمله مواردی که موجب گمراهی اندیشه و تصمیم‌گیری می‌شود، به شناختن این قبیل ایده‌ها مربوط می‌شود و در دانش‌آموزانی که تفکر انتزاعی در آن‌ها به مرحله رشد رسیده است، این قبیل آموزش‌ها امکان‌پذیر و تأثیرگذارند.

۹. توانایی «تشخیص عوامل احساسی، تبلیغاتی و سوگیری‌شده» در جریان اتفاقات انتخاباتی و رأی‌گیری و نظرخواهی‌های درون‌مدرسه‌ای قابلیت تمرین و تقویت دارند. هنگامی که تجربه‌های دست‌اولی در مدرسه فراهم می‌شوند که بتوانند تبلیغاتی را ببینند، مقایسه کنند، ریشه‌های احساسی آن را پیدا کنند و سوگیری‌های منافع را تشخیص دهند، این خرده‌مهارت به‌شدت رشد می‌کنند. مشابه این اتفاقات در درس‌هایی مانند علوم اجتماعی و رخداد‌های

منابع

- سیف، علی‌اکبر (۱۳۹۱). روان‌شناسی پرورشی نوین. روان‌شناسی یادگیری و آموزش. انتشارات آگاه. تهران.
- Eisner, E.W, The Educational Imagination, New York, Macmillan publishing co, 1979.
- Woolfolk, Anita E. (1990), Educational Psychology, 4th ed, New Jersey: Englewood Cliffs.